

Mind a négy szegedi városrésznek saját százada, zászlóalja alakult. De másféle felosztás is megkülönböztette őket. A Palánknak nevezett belváros adta a „diákos” századokat. A Felsőváros a mesterlegényeket egyesítette, míg Alsóváros a parasztyerek „gatyás” századait állította ki. „A sereg pedig egyáltalán föl volt osztva gyalogosokra, kiknek fegyvere furkósbotokból és formásan kifaragott keményfa puskákból állott. Lovasokra, kik rendszeren számaron ültek, s abban is különböztek az előbbi szedett–vedett öltönyű gyalogrendtől, hogy oldalukon „örsereg-tarsoly” lógott, fejükön formás csákót viseltek...fegyverük pedig hosszú pisztolyból, romlott karabélyokból és rozsdás fringiákból volt összeválogatva. A harmadik rend volt a tűzerek csapata, ahol különösen tanulók működtek, olykor a ló és tűzér szerepét együtt teljesítve...”⁸

E kis sereg legfontosabb fegyvernemét és legveszedelmesebb alakulatát az úgynevezett „galacsinosok”, másképpen „parittyások” alkották. Ők rendszeren a csapat élén állottak. A csatát mindig ők kezdeményezték, istentelen galacsin-záport zúdítva az ellenfélre. A „galacsin”-ok nedves földből készült, szárított, dió nagyságú golyók voltak, melyek kőkeményre száradva veszedelmesen koppantak az ellenfél koponyáin. Kétszáz-háromszáz lépésről gyürköztek neki a harcnak, s bizonyos volt, hogy a megtámadottak sorai fellazultak, s rendetlenül megfutamodtak. Ilyen földbombák ezrével száradtak a napon nagy gúlákba felhalmozva, örség vigyázása mellett. Minden parittyás harminc-negyven „töltényt” vitt magával attól függően, hogy tarisznya-táskája mekkora volt. A „gránátosok” százada a legkeresettebb és a legnépszerűbb csapat volt városzerte.

Válogatott sereg volt a Kálvária környéki század, mely nyílt ellensége az alsóvárosi „gatyásoknak”. Gyakorlataikat a Mars Mezőn tartották, olykor 150–200 gyermek részvételével. Az összecsapások legtöbbször véletlenszerűen törtek ki. Két fiú magánügyéből, vetélkedéséből. Amikor ennek híret vette az utca, már a környék, sőt a század ügyévé terebélyesedett hamarosan. Puffogtak a galacsinok és a botok, törtek az ablakok.

A felsővárosi mesterlegények között szerb származásúak is akadtak. A „rácokat” folytonosan inzultálták, ezzel az összetűzések nemzetiségi fordulatot vettek.

Másfél év folytonos izgalmai lassan megszűntek. Megszűnt a dobok tompa puffogása, elhalkult a menetelők lépte, abbamaradt a fejbeverősi. 1849 őszén a Magisztrátus igyekezett rendet teremteni, meglehetősen zord arcot mutatott. A századok feloszlottak, hiszen parittyáik is gyanút keltek az elnyomás éveitől. Mindazonáltal előfordult, hogy a „Tabak-Fabrik” boltok kétfejű sas emblémáit galacsinok horpasztották össze.

„Azután jött az idő és söpört” – így emlékezett később Tömörkény István az elvesztett játékokról.⁸ A csapatjátékok kiszorultak a városszélre. Beépültek és parkok lettek a grundok a városrendezés során, jóllehet Szegeden maradt hely elég. A gyermekcsaták emléke sem homályosult el teljesen. Felbukkant újra a „Nagy Háborúk” idején.

Fancsovits György

Magyarság, mint példakép, a horvát nemzeti mozgalomban

A magyar–horvát kapcsolatok történetébe a horvát nemzeti mozgalom, az illírizmus korszaka, mint az addig békében, történelmi sorsközösségben évszázadok óta mindkét fél számára hasznos államközösségben élő két nép közötti ellentétek forrása vonult be. A XIX. század, a nemzeti mozgalmak és nemzetállami törekvések korszaka valóban komoly, sőt 1848-ban fegyveres összecsapásba torkolló ellentéteket hozott az addig jobbára kiegyensúlyozott magyar–horvát viszonyba.

⁸ *Tömörkény István: Rónasági csodák. Szukits, 1943.*

Ennek számos konkrét oka is volt, ezek részletezése nem ezen írás feladata. Köztudott, hogy a Baltikumtól az Adriáig terjedő térség népeinek XIX. századi nemzeti mozgalmi céljaikban, de eszközeikben is számos hasonlóságot mutatnak. Különösen az egységes nemzeti (irodalmi) nyelv és nemzeti kultúra megteremtése érdekében folytatott küzdelmek, illetve az e tényezőknél tulajdonított fontosság valamennyi nemzeti mozgalomban rendkívül jelentős szerepet játszott Közép-Kelet Európában. Ugyancsak közismert tény, hogy az első komolyabb magyar–horvát politikai nézetkülönbségek is a hivatalos nyelv kérdésében jelentek meg már az 1790-es budai országgyűlésen, s ezek a későbbiekben, a reformkor idején felerősödtek. A magyar–horvát politikai küzdelmek, melyek tulajdonképpen a magyar nemzetállam politikai-területi egysége elleni törekvés és a horvát autonómia védelme, illetve kiszélesítése ügyében folytak, a nyelvért folytatott harc köntösjében jelentek meg. A magyar államnyelv bevezetésével szemben a horvát nemesség a középkor óta használta, s nemzeti szempontból semleges latin hivatalos nyelvet védelmezte, s egészen a horvát nemzeti mozgalom, az illirizmus megjelenéséig a középkori szokásjogon alapuló horvát autonómiát szegte szembe a modern magyar nemzetállami törekvésekkel.

A magyar nemzeti mozgalom korábban indult meg, mint horvát megfelelője. Ez a fázis-különbség témánk szempontjából fontos, hiszen az általam ismertetendő jelenségek éppen ebből a két mozgalom keletkezése közötti nem túl nagy, de mégis jelentős időeltolódásból eredtek.

A horvát nemzeti mozgalom kibontakozása után a korábbi évszázadokra jellemző, túlnyomóan pozitív magyarsággép a horvát közvéleményben határozottan negatívvá vált (kivéve persze a horvát nemesség konzervatív részét, amely híven a korábbi horvát politikai hagyományhoz a Béccsel szembenálló magyar mozgalomban az alkotmányosság letéteményesét látta az udvar abszolutisztikus törekvései ellenében). Az illirizmus bázisát viszont néhány nemzeti érzelmű arisztokratán és középneemesen kívül főleg az értelmiség, az alsópapság és a viszonylag kisszámú polgárság alkotta. Köreikben az 1830-as évektől kezdve egyre inkább elhatárolódott a politikai okokból fakadó magyarellenesség, amelynek révén a korábbi századok magyarsággépe, melyben pozitív elemek domináltak (a két nép feyerbarátsága, közös küzdelmei törökkel, tatárral, a közös szabadságjogok védelme, az alkotmányosságért folytatott küzdelmek a Habsburg abszolutizmussal szemben stb.) átadta helyét egy határozott ellenségképpnek, amelyben a magyarság mint elnyomó jelent meg. Ez a magyarsággép–ellenségkép azután végigvonult az egész XIX. századi horvát közgondolkodáson, sőt bár némileg módosult, még a XX. században is sokáig továbbélt. Az illirizmus koráról a mai átlag horvát személynék is elsősorban a magyar–horvát ellentétek jutnak eszébe, de még a horvát, sőt a magyar történettudományban is túlnyomóan ez a kép él a korszakról. Ez utóbbiaknak az illirizmusról és a korabeli magyar–horvát viszonyról alkotott képére jelentős hatást gyakoroltak egyes horvát, illetve magyar történészeknek a korszakkal foglalkozó munkái, amelyek mind magyar, mind horvát részről meglehetősen egyoldalúra sikeredtek. E tények tükrében talán nem meglepő, hogy milyen kevesen ismerték fel a két mozgalom közötti hasonlóságokat, illetve az esetleges kölcsönhatásokat. E kevesek közül feltétlenül ki kell emelni a kultúrtörténész és publicista Josip Horvátot, aki már a második világháború előtt megjelentetett jelentős munkájában (*Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb, 1939) felfigyelt arra a jelenségre, hogy a magyar nemzeti mozgalommal élesen szembenálló illírek milyen sok hasznos elemet átvettek politikai ellenfelük eszköztárából. Valósággal példaképpnek tekintették a magyar reformkori törekvéseket, különösképpen a magyaroknak a nemzeti nyelvért és kultúráért, illetve a nemzeti érdeket szolgáló gazdaságért folytatott tevékenységét. Ez a magyarság–példakép párhuzamosan jelentkezett az illirizmus meghatározó személyiségeinél a már előbb vázolt magyarság–ellenségképpel. A magyar példa követésére való felszólítás (éppen a magyar politikai törekvések ellenében a horvát nemzeti tudat, kultúra, nyelv és gazdaság megerősítése érdekében) rendszeresen megjelent az illír mozgalom vezető személyiségeinek írásaiban, sőt Ljudevit Gajnak cseppet sem magyarbarátságáról nevezetes lapjában az *Ilirske* (illetve *Narodne*) novinében (1844-től *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske*). Jelen van azonban ez a törekvés már az illír mozgalom kezdeteinél is, Janko Drašković gróf 1832-ben írt és Zágrábban megjelentetett nagyhatású brosrájában, a *Disertatia*, iliti razgovor című munkában, amely nem kis mértékben a horvát nemzeti mozgalom politikai programját adta. Már Josip Horvát fel-

ismerte, hogy Drašković gróf nézeteit igen jelentősen befolyásolták gróf Széchenyi István gondolatai és gyakorlati munkássága. Drašković gróf tudott magyarul, s valószínűleg olvashatta Széchenyi műveit (az 1830-ban megjelent Hítelt egészen bizonyosan, hiszen a Disertatia illiti razgovor című munkában Drašković a hitel kérdésében Széchenyivel teljesen megegyező álláspontot vall, s ugyanitt a hazai ipar és kereskedelem fejlesztésének szorgalmazása a „legnagyobb magyar” hasonló törekvéseivel vág egybe). A nemzeti nyelv kérdésében pedig a magyaroknak a saját nemzeti nyelv pallérozásáért folytatott fáradozásait Drašković egyenesen követendő példaként állította horvát olvasói elé: „Kötelességünk a magyarok jó példáját követni és ezen keresztül bebizonyítani nekik, hogy mily nagy becsben állnak előttünk jó és okos alkotásaik. Azért meg kell mondanunk, hogy nekünk is van nemzeti nyelvünk...s be kell vezetni közügyeinkbe és igyekezzünk hivatalos és irodalmi szükségleteinkhez alkalmassá tenni, ahogyan azt a magyarok egy ideje cselekszik.” A folytatásban azonban Drašković a horvát nemzeti nyelv pallérozásának politikai indítékait is kimondja (ami egyben igazolja állításomat, hogy a politikai ellenfél eszköztárát az illírek éppen saját nemzeti küzdelmük sikere érdekében vették át). „És higgyétek el, ez lesz a legjobb válaszuk a magyaroknak saját nyelvükkel kapcsolatos heves követeléseire.”

Azonban a magyar nemzeti mozgalmat nem csupán Drašković ismerhette meg első kézből. Az illír mozgalom szinte valamennyi jelentős személyisége hosszabb rövidebb ideig élt Magyarországon, magyar városokban folytatott középiskolai tanulmányokat, vagy a pesti egyetemen szerzett diplomát jogtudományból, filozófiából, avagy teológiából. Magyarországon nemcsak horvátországi, vagy szlavóniai diákok tanultak, de boszniai horvát ferences novíciusok is itt végezték teológiai tanulmányaikat. A magyar földön tanulmányokat végzettek névsora valóban impozáns, szinte az illírmozgalmat valamennyi jeles alakja megtalálható benne: Juraj Matija Šporer, Mate Topalović, Bogoslav Šulek, Ljudevit (Farkaš) Vukotinović, Juraj Tordinac, Ivan Franko Jukić, Grgo Martić, Adolf Veber Tkalčević, Vjekoslav Babukić, Stjepan Ilijašević, Fran Kurelac. A jeles horvát romantikus költő és politikus Ivan Mažuranić szintén Magyarországon tanult, sőt, első verseit is magyarul írta. A mozgalom vezéralakja, Ljudevit Gaj pedig ugyancsak a pesti egyetem hallgatója volt, s rajta keresztül a magyar székváros különleges szerepet kapott az illír mozgalom történetében. Egyrészt azért, mert 1830-ban Gaj Budán nyomtatta ki az új horvát helyesírást szabályozó könyvecskéjét, másrészt azért, mert Pesten ismerkedett meg az eszmevilágára, s ezen keresztül az egész mozgalom eszmevilágára hatást gyakoroló ausztrósláv (sőt pánszláv) nézetekkel barátja, Jan Kollár révén. Külön ki kell még emelnünk, hogy az ifjú horvát jurátusok jelen voltak a pozsonyi országgyűlés színhelyén és közelről megismerkedhettek a magyar nemzeti küzdelem eseményeivel, s az egész magyar mozgalom már csak azért is erős hatást tudott gyakorolni rájuk. Hazatérve persze tapasztalataikat a horvát ügy érdekében próbálták meg hasznosítani. Ami a horvát nemzeti nyelv pallérozására gyakorolt magyar hatást illeti, meg kell jegyeznünk, hogy általában véve a magyaroknak a nemzeti nyelvért folytatott küzdelmei már az illírek megjelenése előtt is hatással voltak egyes horvát személyiségek gondolkodására és már előbb is néhány horvátnak megfordult fejében a magyar példa követésének szükségessége (így például már 1790-ben Koloman Bedeković diétai követnek, illetve 1821-ben Fran Mikloušićnak, aki a magyar nyelv kiművelésén buzgólkodó egyletekhez hasonló társaságok alapítását javasolta horvát honfitársainak, 1833-ban Josip Kundek Reč jezika narodnoga című versében hangsúlyozta a magyarok szép példáját – „peldu lepu Magjara”). Az új horvát irodalmi nyelv kialakításánál, különösen az új szavak és kifejezések nyelvi purizmus szellemében végrehajtott képzésénél, megalkotásánál játszott jelentős szerepet (a német mellett) a magyar nyelvi reform példája, sőt Hadrovics László és Nyomárkay István kutatásaiból tudjuk, hogy számos konkrét esetben magyar neologizmus szolgált mintául a horvát nyelvészeknek saját kifejezéseik létrehozásához.

Az illír mozgalom előbb felsorolt résztvevői az 1830–1840-es években azután megkísérelték mind a gazdaság, mint a kultúra területének a követendőnek ítélt magyar példákat megvalósítani, kezdve az olvasóköriön, nemzeti nyelvű játékszínen (1839-ben a zágrábi német színházban megpróbálták horvátul is játszani, „az anyanyelv megőrzése céljából, ahogyan azt magyar államtestvéreink saját színházaikkal elérték” – írta a korabeli horvát sajtó), nemzeti múzeumon át a nemzeti tudós társaságig. Természetesen nem akarom állítani, hogy mindezek a nemzeti fejlődés szempontjából fontos intézmények csakis magyar hatásra

jutottak el a horvátokhoz (hiszen a magyar reformkori vezetők, de a horvátok is a fejlettebb nyugat példáját követték), de maguk az illír mozgalom tagjai hivatkoztak számos esetben a magyar mintára. Így a Horvát Gazdasági Társaság megalakításakor 1841-ben bevezető beszédében a zágrábi püspök, Juraj Haulik, a társaság leendő elnöke hivatkozott a szőlészetben és borászatban elért budai és soproni eredményekre, mint követendő példára, s beszédében Széchenyi szellemében tett javaslatot a nemesség által irányított felülről bevezetendő gazdasági reformokra. A kereskedelem előmozdítása érdekében megalakult 1844-ben a horvát gőzhajózási társaság, igaz, 1847-ben, egy hajószerecsétlenség következtében csődbe jutott és feloszlott s ezt a közvélemény súlyos csapásként élte meg. A Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske erről tudósító cikke azonban a horvát állapotokon keseregre érdekes igazolását adja az általam vázolt magyarság-példaképeknél: „A szomszédos országban [t. i. Magyarországon] százezreket költenek az anyagi felemelkedésre, támogatják a hasznos intézményeket, vasutakat építenek, szabályozzák a folyókat, mi pedig csak magunkra vagyunk utalva, s azunk sincs meg, ami a legszükségesebb...”

Hasonlóképpen a Novine horvatsko-slavonsko dalmatinske az első horvát takarékpénztár megalakulásakor is részben magyar példára hivatkozott: „Ugyanígy [mint a bécsi] gyarapodik a pozsonyi takarékpénztár, amely tartalék tőkéjéből gyönyörű székházat épített, valamint a nemrég alapított községi és pesti takarékpénztárak is. Magyarországon már 15 takarékpénztár van, csak Horvátországban nem volt eddig még egy sem.”

A vasútépítések kapcsán is érdekes mozzanatát jegyezték fel a magyar-horvát kapcsolatoknak: a Vukováron át Zágrábba, majd a tengerpartra vezetendő vasútvonal kapcsán maga Kossuth Lajos utazott Zágrábba a nemes ügyet propagálni. Ami a folyószabályozást és általában a közlekedés modernizációját illeti, a Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske számos esetben hivatkozik Széchenyi mintaadó tevékenységére. Így például 1845 szeptemberében tudósít Széchenyinek a Tisza szabályozásával kapcsolatos munkásságáról, illetve a vasútépítéssel összefüggő, tervezett fiúmei útvjáról, s mindezek után a cikk írója megjegyzi: „Milyen jó is lenne, ha (Széchenyi) szorgalmatossága hazánkban is szerencsével járna a Száva szabályozásának elősegítése tekintetében.”

Más területeken is követendőként tünteti fel a horvát nemzeti mozgalom a „pesti példát”. Így 1845 szeptemberében az új népiskolák építésével kapcsolatban a Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske megjegyzezte, hogy lám, Pesten már megkezdtek e tevékenységet, s remélhetőleg Horvátországban is ez fog történni. Ugyancsak egy példa az iskolaügy területéről. Ugyanezen év júliusában a horvát lap ezt írta „.... mindazokat a tudományokat [tantárgyakat – a szerző megj.], amelyeket Magyarországon magyar nyelven adnak elő, nálunk is nemzeti nyelven kellene előadni...”

Szintén magyarországi példát idéz a zágrábi újság 1845 júniusában a koldusok, szegények támogatása, egy új szociálpolitika kialakítása kapcsán: „Monarchiánknak minden jelentősebb városában, így Magyarországon is, emberbaráti társaságok alakultak a szegények megsegélyezése érdekében...”

Ugyanez a lap 1846 októberében a horvát újságírás helyzetéről szóló elemző cikkben a hazai állapotokat bírálva külföldi jó példákra hivatkozva megjegyzi: „Vessük tekintetünket más, nevezetes országokra, Angliára, Franciaországra, Németországra, ott a legnagyobb méltóságok, miniszterelnökök nem szégyellik véleményüket az újságokban a nyilvánosság elé tárni. Ám ne keressünk ilyen távoli példákat, vajon Széchenyi, Dessewffy Aurél és Emil grófok hírnevükre nem éppen ezen az úton tettek szert?” A korabeli horvát sajtó egyébként egész cikkeket közölt fordításban a Jelenkorból és az Athéneumból.

Még számos példát hozhatnék fel a korabeli horvát sajtóból arra, hogy ez a sajátos magyarságkép-példakép hogyan élt az illír mozgalom tagjainak gondolkodásában. Sőt meg kell jegyezni, hogy az ellentétek sem jelentettek az egész korszakban állandó, gyűlölettel teli szembenállást. Az 1838-as pesti árvíz után például a horvát illír mozgalom tagjai is gyűjtést rendeztek az árvízkárosultak javára. Mindezek ellenére azonban a politikai ellentétek a horvát és magyar nemzeti mozgalmak között, az adott történelmi feltételek keretében feloldhatatlannak bizonyultak, s a horvátok magyarságképében – függetlenül a fentebb vázoltaktól – negatív fordulat állt be és ez a negatív kép dominált a későbbiekben, s alig-alig módosult a magyar-horvát államközösség utolsó háromnegyed évszázadában.

Sokcsevits Dénes